

## ΤΟ ΙΒΗΡΙΤΙΚΟΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ ΤΩΝ ΝΕΦΕΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ

Κατὰ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον μετέβημεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μεθ' ὁμάδος συνεργατῶν πρὸς ἔρευναν ὥς καὶ λήψιν μικροταινιωῶν (microfilms) ἐξ ὠρισμένων χειρογράφων, φυλασσομένων ἐν ταῖς αὐτόθι ἱεραῖς Μοναῖς<sup>1</sup>.

Μεταξὺ τῶν ἐρευνηθέντων ὑφ' ἡμῶν χειρογράφων εἶναι τὸ περιγραφόμενον ἐν τῷ Καταλόγῳ τοῦ Λάμπρου ὑπ' ἀρ. 4269 χαρτῶν χειρόγραφον σχήματος ὀγδόου, ἐξ ἐνενήκοντα ὀκτὼ φύλλων τοῦ ιε' αἰ., ἀποκείμενον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς Ἰβήρων<sup>2</sup>. Παρατηρεῖται παρὰ Λάμπρῳ ὅτι τὸ χειρόγραφον τοῦτο περιλαμβάνει δύο κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸν Πλούτον πρῶτον καὶ ἔπειτα τὰς Νεφέλας, «μετὰ κισρᾶς διαστίχου ἐξηγήσεως καὶ παρασελιδίων σχολίων», ἀκέφαλον δὲ τὴν πρώτην (στ. 317, γρ. 318 κ.ἐξ.) καὶ κολοβὴν τὴν δευτέραν κωμωδίαν. Σημειοῦται περαιτέρω παρὰ Λάμπρῳ ἡ ἀρχή, ὥς καὶ τὸ τέλος τῶν σχολίων τοῦ Πλούτου (φ. 36α), ἐπιφέρεται δὲ ὅτι εἶναι «τὰ λοιπὰ ἀποκεκομμένα» ἐν τῷ φύλλῳ τούτῳ, «ὥς καὶ ἄλλων τινῶν φύλλων τὸ κάτω μέρος». Ἀντιστοίχως, σημειοῦται περαιτέρω παρὰ Λάμπρῳ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος (κολοβὸν) τῶν σχολίων τῶν Νεφελῶν, ἐπιφέρεται δὲ ὅτι τὰ φύλλα 16 καὶ 18 εἶναι ἄγραφα.

Ταῦτα τὰ ὀλίγα καὶ ἐν τισι ἀφυλοκρίνητα, φέρονται παρὰ Λάμπρῳ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ χειρογράφου τούτου. Τὰ ἀκολουθοῦντα εἶναι

\* Ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ κ. Στυλ. Α. Κατζηστυλλῆ, πτυχιούχου τῆς Σχολῆς.

1. Ἡ μετάβασις αὕτη ἐπραγματοποιήθη τῇ γενναίᾳ οἰκονομικῇ ἐνισχύσει τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἔτυχε δὲ τῆς θερμῆς συμπαραστάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνάξεως καὶ τῶν ἄλλων ἀρμοδίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν Ἀρχῶν τοῦ Ἀγίου Ὄρους. Μετὰ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης γίνεται ἐνταῦθα αὕτη ἡ μνεία.

2. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. Β', 1900, σ. 34α,β.

καρπὸς τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν περὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου<sup>1</sup>.

Ἐν πρώτοις, προβαίνομεν, ὡς πρὸς τὸ χειρόγραφον τοῦτο, εἰς τὰς ἀκολούθους γενικωτέρας παρατηρήσεις.

Σταθερῶς τοῦλάχιστον δὲν ὑπάρχει ἡ παρὰ Λάμπρῳ φερομένη διάστικχος ἐξήγησις<sup>2</sup>. Συχνάκις εὑρηνται γλῶσσαι ἢ ἀπλῶς ἐομηνεύματα ὀλίγων λέξεων τῶν στίχων, ὡς ἐν Νεφ. 1067 *ἐγήμε* (κείμε.) : *γυναῖκα ἔλαβε* (ὑπερθεῖν τῆς λέξεως). Ὁχι σπανίως, ἐξ ἄλλου, ὁ χωρισμὸς τῶν στίχων εἰς τὸ χφ εἶναι διάφορος τοῦ ἐν HG<sup>3</sup>.

Τὰ φύλλα 13 καὶ 14 τοῦ Πλούτου, περιέχοντα ἀντιστοίχως τοὺς στ. 196 - 217/174 - 194, προδήλως δ' ἐκπεσόντα ἐκ τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτὰ θέσεως, ἔχουν παρατοποθετηθῇ ἐκ μεταγενεστέρης χειρός. Ὁμοίως, ἔχουν παρατοποθετηθῇ τὰ φύλλα 15 κ. 17, περιέχοντα ἀντιστοίχως τοὺς στ. 218 - 239/261 - 281. Ἡ ἀρίθμησης τῶν φύλλων, βαίνουσα συνεχῶς, οὐδὲν περὶ τῆς παρατοποθετήσεως ταύτης ὑποδεικνύει, πρέπει δὲ νὰ εἶναι μεταγενεστέρα.

Ἀπὸ τοῦ στ. 408 μέχρι καὶ τοῦ στ. 625 τοῦ Πλούτου παρατηρεῖται χάσμα, καθ' ὃ ἐλλείπουν 218 στίχοι. Ἡ μεταγενεστέρα καὶ βαίνουσα συνεχῶς, ὡς ἀνωτέρω, ἀρίθμησης τῶν φύλλων οὐδεμίαν παρέχει ἔνδειξιν περὶ τοῦ χάσματος τούτου. Δοθέντος ὅτι, ὡς ἐκ τῶν σφζομένων σελίδων τοῦ χφ συνάγεται, ὑπάρχουν 11 - 12 στίχοι κατὰ σελίδα, πρέπει νὰ ἐλλείπουν 10 φύλλα. Οὐδὲν ἴχνος ἐν τῷ χφ ἀνευρίσκεται περὶ τῶν ἐλλειπόντων τούτων φύλλων.

Νῦν αἱ εἰδικώτεραι παρατηρήσεις ἡμῶν κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ χφ.

## Α'. — Ἀριστοφάνους Πλοῦτος.

1α. Φθοραὶ τινες μεμονωμένων γραμμάτων ἢ καὶ συλλαβῶν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀρχὴν στίχων, ἔνεκα ὀπῆς ἢ ἄλλης αἰτίας.

1. Βραχυγραφίαι, τῶν ὁποίων γίνεται συχνὴ χρῆσις ἐν τοῖς ἐπομένοις :

ἀναγν. = ἀναγινώσκεται.

ἀ.ο. = ἀνθ' οὗ.

ἀποκμ. = ἀποκεκομμένον, -α.

HG = Ἀριστοφάνους κωμῳδίαί, ἐκδ. F. W. Hall καὶ W. M. Geldart, Α' τόμ. (περιέχων κ. τὰς Νεφέλας), Β' τόμ. (περιέχων κ. τὸν Πλοῦτον), ἀντιστοίχως ἀνατύπ. Β' ἐκδόσ., Ὁξφόρδη, 1954 κ. 1957.

χφ = χειρόγραφον, τὸ παρὰ Λάμπρῳ ὑπ' ἀρ. 4269 ἀναγραφόμενον.

\*Ἄλλαι βραχυγραφίαι ἐν τοῖς ἐπομένοις εἶναι εὐνόητοι.

\*Ἐκ τῶν φερομένων ἐπαλλήλως δύο ἀριθμῶν ὁ πρῶτος δηλοῖ τὸν στίχον τῆς σελίδος τοῦ χφ, ὁ δὲ δεύτερος, ὁ ἐν παρενθέσει, τὸν στίχον τῆς οἰκείας κωμῳδίας ἐν τῇ ἐκδόσει Hall - Geldart.

2. Σπ. Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 34α.

3. Χαρακτηριστικὰ τούτου παραδείγματα βλ. κατωτέρω, σ. 410, κ. σημ. 1.

|              |                         |                          |    |
|--------------|-------------------------|--------------------------|----|
| 2 (320)      | ἀναγν. -ων              | ἀ.ο. λαβών <sup>1</sup>  | HG |
| 2 (321)      | » μασσ.μενος            | » μασώμενος <sup>2</sup> | »  |
| 3 (321)      | » .υνεῖναι <sup>3</sup> | » ξυνεῖναι               | »  |
| 4β. 12 (407) | » .'ατρὸς <sup>4</sup>  | » ἱατρὸς                 | »  |

12β. Μετὰ τὸν σι. 3 (793) τὸ χφ παρέχει τὸν στίχον «ἔπειτα καὶ τὸν φόρτον ἐκφύγοιμεν ἄν», οὗτος δ' ἐν HG φέρεται βραχὺ κατωτέρω.

13α. 11 (206). Ὁ τελευταῖος οὗτος στίχος τοῦ κειμένου ἀποκεκομμένος κατὰ τὴν ἀρχήν, ἐν ᾗ ἐνδεχομένως σχόλια, τὸ δ' ὑπόλοιπον αὐτοῦ ἐπικεκαλυμμένον διὰ χάρτου προστατευτικοῦ τοῦ φύλλου.

13β. 11 (217) ἀποκμ. κἄν βούλῃ γ' ἐγώ<sup>5</sup>.

14α. Ἀποκεκομμένον τὸ κάτω μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ περιθωρίου μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ προτελευταίου καὶ σχεδὸν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ κειμένου, οὕτω δέ :

|          |                           |          |    |
|----------|---------------------------|----------|----|
| 10 (183) | ἀναγν. -ι                 | ἀ.ο. καὶ | HG |
| 11 (184) | ἀποκμ. κρατοῦσι γοῦν κἄν. |          |    |

14β. 11 (195). Ὁ τελευταῖος οὗτος στίχος τοῦ κειμένου καὶ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ παρασελιδίου σχολίου ἐπικεκαλυμμένα κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ προστατευτικοῦ χάρτου, ἐλλείποντα δὲ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον ἔνεκα ἀποκοπῆς τοῦ φύλλου. Τὸ σχόλιον τοῦτο ἀνήκει, ὥς ἐκ τοῦ λήμματος αὐτοῦ προκίπτει, εἰς τὸ πολὺ μᾶλλον (HG, πολλῶ — χφ) τοῦ μὴ ἀναγινωσκομένου στίχου. Τοῦ σχολίου σφύζονται πέντε στίχοι, διακρίνονται δὲ τόνοι καὶ πνεύματα ἢ τμήματα γραμμάτων τοῦ ἐπομένου ἐπικεκαλυμμένου στίχου αὐτοῦ.

15α. Ἐπικεκαλυμμένα, ἂν μὴ ἀποκεκομμένα, τὰ πρῶτα ἐν ᾗ δύο γράμματα τῶν τεσσάρων τελευταίων στίχων, ἦτοι :

|          |             |           |    |
|----------|-------------|-----------|----|
| 8 (225)  | ἀναγν. -πως | ἀ.ο. ὅπως | HG |
| 9 (226)  | » -μῖν      | » ἡμῖν    | »  |
| 10 (227) | ἀποκμ. καὶ  |           |    |
| 11 (228) | » -ν        | » τῶν     | »  |

16αβ. Τὸ φύλλον ἄγραφον.

18αβ. Τὸ φύλλον ἄγραφον.

27α. Ἀποκεκομμένον διὰ ψαλίδος τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου. Ἐλλείπουν, ὥς φαίνεται, τὰ εἰς τὸ περιθώριον τοῦτο σχόλια, τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς σι. 4-11 (980-987) (τί δ' ἦν - ταῦτά γε).

1. Τὰ ἐλλείποντα γράμματα ἐν χώρῃ μάλιστα ὀπῆς.

2. Φθορά τις τοῦ χφ. Ἡ λέξις αὕτη ἐν χφ ἐν τέλει προηγουμένου στίχου.

3. Τὸ ξ ἐπικεκαλυμμένον διὰ τινος ἀδιαφανοῦς οὐσίας.

4. Τὸ ι ἀποτετριμμένον.

5. Τὸ ἀποκεκομμένον ἐπαναλαμβάνεται μετὰ τὸ τέλος τοῦ στίχου, ὅντος τελευταίου εἰς τὴν σελίδα ταύτην τοῦ χφ, εὐθὺς δ' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐξ ἄλλης, πολὺ μεταγενεστέρως, χειρός.

Σώζεται τμήμα ἐξ ἑπτὰ στίχων τοῦ σχολίου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ τί δ' ἦν τοῦ κειμένου. Δοθέντος ὅτι τὸ σχόλιον τοῦτο ἄρχεται σχεδὸν ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ στ. 2 (978), ἦτοι πολὺ ὑψηλότερον τοῦ εἰς ὃν ἀναφέρεται στίχου, καλῶς ἐνδέχεται τὸ ἐλλεῖπον μέρος τοῦ περιθωρίου νὰ ἦτο κατειλημμένον διὰ τοῦ ὑπολοίπου τοῦ ἀνωτέρω σχολίου, ἂν μὴ καὶ δι' ἄλλου σχολίου.

27β. Φθορὰ καὶ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ, ἀλλὰ μεγαλυτέρα τῆς ἐν τῇ προηγούμενῃ. Ἐλλείπουν, ὡς φαίνεται, τὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον σχόλια τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς στ. 5 - 11 (992 - 998) (λέγεις ἐρῶντ' - εἰπέ μοι), ἐπίσης δὲ καὶ αἱ πρῶται συλλαβαὶ ἢ λέξεις τοῦ κειμένου, ἦτοι:

|          |               |             |    |
|----------|---------------|-------------|----|
| 5 (992)  | ἀναγν. λέγεις | ἀ.ο. λέγεις | HG |
| 6 (993)  | » -χὶ         | » ἀλλ' οὐχὶ | »  |
| 7 (994)  | » -ντόν       | » τὸν αὐτόν | »  |
| 8 (995)  | ἀποκμ. ἐμοῦ   |             |    |
| 9 (996)  | » -άλλα       | » καὶ τᾶλλα | »  |
| 10 (997) | » -α          | » ἐπόντα    | »  |

31α. Ἐλλείπει μικρὸν μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου, τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς στ. 10 - 11 (1074 - 1075) (εἶναί σ' - Μιλήσιοι). Εἰς τὸ μέρος τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἶχον γραφῇ σχόλια, δοθέντος ὅτι μέγα μέρος τοῦ ὑπερθεῖν σφζομένου περιθωρίου εἶναι κενόν, οὐδεμία δ' ἐνταῦθα λέξις προσφέρεται ἰδιαζόντως εἰς βραχὺν σχολιασμόν.

31β. Ἐλλείπει τὸ μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου, τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς στ. 10 - 11 (1085 - 1086) (πίνειν - σαπρά). Εἰς τὸ σφζόμενον μέρος τοῦ περιθωρίου ὑπάρχει σχόλιον, ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἐν στ. 7 (1082) οὐκ ἂν διαλεχθείην διεσπεκλωμένη (χφ, — διεσπλεκωμένη HG). Τὸ σχόλιον τοῦτο δὲν φαίνεται περατούμενον εἰς τὸ σφζόμενον μέρος τοῦ περιθωρίου, καλῶς δ' ἐνδέχεται νὰ ἐξετείνεται καὶ εἰς τὸ ἐλλεῖπον μέρος αὐτοῦ, καθ' ὅσον τὸ σχόλιον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ στ. 1079, τὸ σφζόμενον δὲ μέρος αὐτοῦ ἐκτείνεται καὶ πέραν τοῦ στ. 1084. Δύο στίχων τοῦ κειμένου ἔχει ἀποκοπῇ μέρος τῆς ἀρχῆς, ἦτοι:

10 (1085) ἀποκμ. πίνειν

11 (1086) » ἀλλ' ἔστι ἀναγν. -δη ἀ.ο. ἀλλ' ἔστι κομιδῇ HG.

36α. Ἀποκεκομμένοι διὰ ψαλίδος οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι τῆς σελίδος ταύτης, ἦτοι οἱ ὑπ' ἀρ. 10 - 11 (1206 - 1207) (ἡ γραῦς - χύτραι). Εἰς τὸ σφζόμενον μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ περιθωρίου ἀναγινώσκονται δύο στίχοι σχολίου, ἀναφερομένου εἰς τὸ ἐν στ. 11 (1207) ἐπιπολῆς. Τὸ σχόλιον ἄρχεται ἀναγραφόμενον ἱκανῶς ὑψηλότερον τοῦ εἰς ὃν ἀναφέρεται στίχου, σχεδὸν ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ στ. 8 (1204), δὲν φαίνεται δὲ περατούμενον εἰς τὸ σφζόμενον μέρος. Ὅθεν εἰκάζεται ὅτι τὸ σχόλιον ἦτο μακρόν, καταλαμβάνον καὶ τὸ ἀποκεκομμένον μέρος τοῦ περιθωρίου ὁλόκληρον, ἐφ' ὅσον βεβαίως δὲν ὑπῆρχεν ἕτερον σχόλιον.

## Β'. — Ἀριστοφάνους Νεφέλαι.

51β. Τὸ κείμενον τῆς σελίδος ταύτης διαγεγραμμένον διὰ σταυροειδοῦς διαγραφῆς.

52α. Ἡ σελὶς ἄγραφος.

52β. Ἀποκεκομμένον διὰ ψαλίδος κατὰ τὸ ἄνω μέρος. Οὕτως, ἔλλείπουν οἱ στ. 315 (οὗ ἀρχὴ εἰς χφ ἢ λ. τοῦτο, εἰς δὲ HG αἱ φθεγγόμεναι) κ. 316, εἰς τὸν ὁποῖον προδήλως καὶ αἱ λ. *ἀπερ γνώμην*, ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἐν HG στ. 317<sup>1</sup>, δοθέντος ὅτι ὁ στ. 317 τοῦ χφ ἀρχεται διὰ τοῦ μετὰ τὰς δύο ἄνωτέρω λέξεις καὶ *διάλεξιν*. Ὁμοίως, ἔλλείπουν οἱ ἀντίστοιχοι τέσσαρες στίχοι τῆς ἐξηγήσεως, πλὴν τῆς τελευταίας λ. *διδόασιν*. Σφύζονται δύο στίχοι σχολίου : «*πάντων τῶν ἄλλων, περὶ δὲ τὰς Νεφέλας ἐπτοημένους*». Εἰκάζεται ὅτι τὸ πέρας τοῦτο τοῦ σχολίου ἀναφέρεται εἰς τὸν στ. 316 τοῦ κειμένου, ὅπου ἢ λ. *Νεφέλας*. Κατ' ἐλάχιστον, πρέπει νὰ ἔλλείπουν τρεῖς στίχοι τοῦ σχολίου τούτου, τοῦ τρίτου δ' αὐτῶν σφύζονται τμήματα γραμμάτων.

53β. Τὸ ἐνταῦθα κείμενον τῶν στ. 1·11 (331·339), μὴ ἀρχόμενον ἀπ' ἀρχῆς οὐδὲ λήγον ἐν τέλει στίχου ἐν HG (*πλείστους - τεμάχη*), σφύζομενον ἀκέραιον, εἶχε διαγραφῇ ἐν 51β, ἐπαναλαμβάνεται δ' ἐνταῦθα μετ' ἐλαχίστων παραλλαγῶν, ὧν βεβαία ἢ ἐν στ. 3 (333) *ἀδμ- ἀνθ'* οὗ *ἄσμ-* HG.

59α. 6 (424) ἀναγν. *κα- -ας* ἄ.ο. καὶ τὰς<sup>2</sup> HG.

60α. Ἀποκεκομμένοι διὰ ψαλίδος οἱ πρῶτοι τέσσαρες στίχοι τοῦ κειμένου (438·441 *διὰ - διψῆν* HG) καὶ τὸ μέγιστον μέρος, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς λογιζόμενον, τῶν ὑπολοίπων στίχων τῆς σελίδος πλὴν τοῦ στ. 7 (444), ἀκεραίου τούτου σφύζομενον. Οὕτως, ἔλλείπει ἐν τέλει τῶν ἀκολουθῶν στίχων :

|                          |                           |    |
|--------------------------|---------------------------|----|
| 5 (442) <i>-ίρειν</i>    | ἄ.ο. <i>δείρειν</i>       | HG |
| 6 (443) <i>-αι</i>       | » <i>διαφενξοῦμαι</i>     | »  |
| 8 (445) <i>-ς ἴτης</i>   | » <i>τολμηρὸς ἴτης</i>    | »  |
| 9 (446) <i>-τῆς</i>      | » <i>συγκολλητῆς</i>      | »  |
| 10 (447) <i>-α δικῶν</i> | » <i>περίτριμμα δικῶν</i> | »  |
| 11 (448) <i>-τρύμη</i>   |                           |    |

60β. Ἡ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ φθορὰ σχεδὸν ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ. Ἀποκεκομμένοι οἱ πρῶτοι τέσσαρες στίχοι τοῦ κειμένου

1. Ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῶν δύο κωμωδιῶν τούτων τοῦ Ἀριστοφάνους, ὁ χωρισμὸς στίχων ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ χφ εἶναι διάφορος τοῦ ἐν HG. Ἐφ' ὅσον δὲ τηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἀποκεκομμένον μέρος τοῦ 52β ἢ εἰς τὸ σφύζομενον μέρος αὐτοῦ ὑπάρχουσα ἀντιστοιχία στίχων πρὸς τὸ 53α, καλῶς ἐνδέχεται οἱ στ. 315 κ. 316 ἐν HG νὰ ἀντιστοιχοῦν ὄχι πρὸς 2 ἀλλὰ πρὸς 3 ἔλλείποντας στίχους τοῦ χφ.

2. Τὰ γράμματα *ι, τ* ἐπικεκαλυμμένα διὰ ξένης ὕλης.

(449-452 μάσθλης - ἀπαντῶντες HG), ὁμοίως δὲ οἱ στ. 454 (κεῖ βούλονται HG), 457 (λήμα - γ' HG) κ. 461 (τί πείσομαι; HG). Ἐκ τῶν ὑπολοίπων στίχων σφύζεται ἐν τέλει :

|                                      |                   |    |
|--------------------------------------|-------------------|----|
| 5 (453) - ζουσι                      | ἀ.ο. χρήζουσιν    | HG |
| 6 (455) -μητρ' ἐξ ἐμοῦ               | » Δήμητρ' ἐκ μου  | »  |
| 7 (456) παραθένταν                   |                   |    |
| 8 (458) -ὅκ ἄτολμον ἀλλ' ἔτοιμον     | » οὐκ κλπ.        | »  |
| 9 (459) παρ' ἐμοῦ κλέος <sup>1</sup> |                   |    |
| 10 (460) -ν ἔξεις                    | » βροτοῖσιν ἔξεις | »  |
| 11 (462) πάντα χρόνον μετ' ἐμοῦ      | » τὸν πάντα κλπ.  | »  |

72α. Ἀποκεκομμένον τὸ εἰς δ ἢ σελὶς φύλλον κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, καὶ κατὰ τὸ τέλος ὀλίγων στίχων τοῦ κειμένου, ἦτοι : στ. 5 (732) ἔλλείπει τὸ οὐ HG, στ. 6 (733) ἔλλείπει τὸ ἐρωτηματικόν.

72β. Ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποκοπῆς, ἔλλείπουν αἱ πρῶται συλλαβαὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ἐπίσης δὲ τῆς καὶ ἐνταῦθα μὴ πλήρους διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου :

|                     |             |                 |    |
|---------------------|-------------|-----------------|----|
| 1 (739) ἀποκμ. περὶ |             |                 |    |
| 2 (740) » ἴθι       | ἀναγν. γυν  | ἀ.ο. νυν        | HG |
| 3 (741) »           | » -πτῆν     | » λεπτήν        | »  |
| 4 (742) »           | » -ῶς       | » ὀρθῶς         | »  |
| 5 (743) » ἔχ'       | » -ρέμας    | » ἔχ' ἀτρέμα    | »  |
| 6 (744) »           | » -ς        | » ἀφείς         | »  |
| 7 (745) »           | » -ον       | » κίνησον       | »  |
| 8 (746) » ὦ         | » -ρατίδιον | » ὦ Σωκρατίδιον | »  |
| 9 (747) » ἔχω       | » -κου      | » ἔχω τόκου     | »  |
| 10 (748) »          | » -ξον      | » ἐπιδείξον     | »  |
| 11 (749) »          | » -α        | » γυναιῖκα      | »  |

73α. Ἀποκεκομμένον τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, περιέχον καὶ τοῦτο, ὡς φαίνεται, σχόλια. Τὸ κείμενον καὶ ἡ διάστιχος ἐξηγήσεις σφύζονται εἰς ἀκέραιον.

73β. Ἀποκεκομμέναι αἱ πρῶται συλλαβαὶ τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ὡς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου :

1. Τὰ ἐν HG ἐν τέλει τῶν στ. 455, 458 κ. 459 ἀντιστοίχως χορδήν, ἴσθι δ' ὥς, κ. οὐρανόμηκες εὐρίσκοντο ἀντιστοίχως ἐν ἀρχῇ στ. 456, 459 κ. 460, ἦτοι κατὰ ἓνα στίχον κατωτέρω.

|          |                    |             |                |
|----------|--------------------|-------------|----------------|
| 1 (762)  | ἀναγν. -ῆ          | ἀ.ο. μὴ     | HG             |
| 2 (763)  | » -λλ'             | » ἀλλ'      | »              |
| 3 (764)  | » -ρόδετον         | » λινόδετον | »              |
| 4 (765)  | » -ηκ'             | » ηῦρηκ'    | »              |
| 5 (766)  | » -τ'              | » ὥστ'      | »              |
| 6 (767)  | ἀποκμ. ἤδη         |             |                |
| 7 (768)  | » τήν <sup>1</sup> |             |                |
| 8 (769)  | » ἀφ' » -ς         | » ἀφ' ἥς    | »              |
| 9 (770)  | » -ε               | » ἔγωγε     | »              |
| 10 (771) | » -ε               | » ὁπότε     | »              |
| 11 (772) | » -ρω              | » ἀπωτέρω   | » <sup>2</sup> |

74α. Ἀποκεκομμένον τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, ὅπου, ὡς φαίνεται, σχόλια. Τὸ κείμενον καὶ ἡ διάστιχος ἐξηγήσεις σφύζονται εἰς ἀκέραιον.

74β. Ἐξ ἀποκοπῆς τοῦ φύλλου κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, ἐλλείπουν αἱ πρῶται συλλαβαὶ τῶν ἀκολουθῶν στίχων τοῦ κειμένου, ὡς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως, ἥτοι ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους τοῦ κειμένου :

|          |                |                 |    |
|----------|----------------|-----------------|----|
| 2 (784)  | ἀναγν. οτιῆ    | ἀ.ο. δτιῆ       | HG |
| 3 (785)  | » 'λλ'         | » ἀλλ'          | »  |
| 4 (786)  | » -πεῖ         | » ἐπεῖ          | »  |
| 5 (787)  | » -έρ'         | » φέρ'          | »  |
| 6 (788)  | ἀποκμ. τίς     |                 |    |
| 7 (789)  | » -οι          | » οἴμοι         | »  |
| 8 (790)  | » -ιλησμότατον | » ἐπιλησμότατον | »  |
| 9 (791)  | » -οι          | » οἴμοι         | »  |
| 10 (792) | » ἀπὸ          |                 |    |
| 11 (793) | » ἀλλ'         |                 |    |

78α. Ἀποκεκομμένον τὸ φύλλον κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, κατὰ μίαν δὲ ἢ δύο συλλαβὰς εἴτε τὸ τελικὸν γράμμα τῆς τελευταίας λέξεως πλείστων στίχων τοῦ κειμένου. Οὕτως, σφύζεται ἐν τέλει τῶν στίχων τούτων :

|          |           |              |    |
|----------|-----------|--------------|----|
| 1 (864)  | ἀμαξ-     | ἀ.ο. ἀμαξίδα | HG |
| 3 (866)  | Σώκρατ-   | » Σώκρατες   | »  |
| 5 (868)  | ἔστ'      | » ἔστ' ἔτι   | »  |
| 6 (869)  | ἐνθα-     | » ἐνθάδε     | »  |
| 8 (871)  | διδασκάλω | » διδασκάλω; | »  |
| 11 (874) | δίκη-     | » δίκης      | »  |

1. Αἱ λ. τήν λίθον ἀναγινώσκονται ἐν στ. 767 ἐν HG.

2. Ἐν HG στ. 769, 770, 771 φέρονται ἡριθμημένοι μετὰ κενοῦ κατὰ μίαν μονάδα, ἀντὶ 770, 771, 772. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπανορθοῦται ἐν τοῖς ἐπομένοις.

78β. Φθορά ἐνταῦθα ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ σελίδι. Ἐλλείπει μέγα, ἂν μὴ μέγιστον, μέρος, ἀπ' ἀρχῆς λογιζόμενον, τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ὥς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως :

|          |                           |                          |    |
|----------|---------------------------|--------------------------|----|
| 1 (875)  | ἀναγν. -ν                 | ἀ.ο. ἡ κλήσιν ἡ χαύνωσιν | HG |
| 2 (876)  | ἀποκμ. καίτοι γε ταλάντου |                          |    |
| 3 (877)  | » ἀμέλει δίδασκε          |                          |    |
| 4 (878)  | ἀναγν. -ιον               | » εὐθὺς γέ τοι παιδάριον | »  |
| 5 (879)  | » -ον                     | » ἐπλαττεν ἔνδον         | »  |
| 6 (880)  | » -υτίνας                 | » ἀμαξίδας τε σκυτίνας   | »  |
| 7 (881)  | » κἄν τῶν σιδίων          |                          |    |
| 8 (882)  | ἀναγν. -ω τὸ λόγῳ         | » ὅπως δ' ἐκείνῳ τὸ λόγῳ | »  |
| 9 (883)  | » -ν                      | » κρείττον'              | »  |
| 10 (884) | » ὅς τ' ἄδικα             |                          |    |
| 11 (885) | » ἐὰν δὲ μὴ               |                          |    |

85α. Ἀποκεκομμένον τὸ φύλλον κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, τὸ περιέχον προδήλως σχόλια, καὶ τὰς τελευταίας λέξεις ἢ τὰς τελευταίας συλλαβὰς εἴτε τὸ τελευταῖον γράμμα τῶν στίχων τοῦ κειμένου, ἐπίσης δὲ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως. Οὕτως, σφάζεται ἐν τέλει τῶν στίχων τοῦ κειμένου :

|                 |        |                      |                |
|-----------------|--------|----------------------|----------------|
| 1 (1008)        | πτε-   | ἀ.ο. πτελέα ψιθυρίζη | HG             |
| 2 (1009)        | φράζ-  | » φράζω              | »              |
| 3 (1010)        | προσ-  | » προσέχης τὸν νοῦν  | »              |
| 4 (1011 - 1012) | λιπαρ- | » λιπαρὸν            | »              |
| 5 (1012 - 1013) | ὄμ-    | » ὄμους μεγάλους     | »              |
| 6 (1013 - 1014) | πυ-    | » πυγὴν μεγάλην      | »              |
| 7 (1014 - 1015) | ἦν     | » ἦν δ' ἅπερ οἱ νῦν  | »              |
| 8 (1015 - 1016) | μ-     | » μὲν ἔξεις          | »              |
| 9 (1017 - 1018) | γλῶτ-  | » γλῶτταν μεγάλην    | » <sup>1</sup> |
| 10 (1019)       | κωλῆ-  | » κωλῆν μεγάλην      | »              |
| 11 (1020)       | κα-    | » καὶ σ' ἀναπείσει   | » <sup>2</sup> |

85β. Ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποκοπῆς τοῦ φύλλου, φθορά καὶ ἐνταῦθα ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ σελίδι. Οὕτως, ὥς πρὸς τὸ κείμενον, ἐλλείπουν οἱ στ. 1023 κ. 1029<sup>3</sup>, ἐκ τῶν ὑπολοίπων δὲ στίχων σφάζεται κατὰ τὸ τέλος αὐτῶν :

1. Ὡς πρὸς τὸ ἐν HG κείμενον τῶν στ. 1012 - 1017 (= 1018) παρατηρεῖται ὅτι μεταφέρονται λέξεις ἀπὸ στίχου εἰς στίχον ἐν γφ, ἥτοι χροιδὴν λαμπρὰν εἰς στ. 1013, γλῶτταν βαιὰν εἰς στ. 1014, πόσθην μικρὰν εἰς στ. 1015, ἐπιτηδεύης εἰς στ. 1016.

2. Οἱ στ. 1017, 1018 κ. 1019, ἡριθμημένοι ἐσφαλμένως, κατὰ μίαν μονάδα κατωτέρω, ἥτοι ὡς στ. 1018, 1019 κ. 1020.

3. Βλ. κατωτέρω, σελ. 414, σημ. 2.

|           |                       |                                      |    |
|-----------|-----------------------|--------------------------------------|----|
| 1 (1020)  | -γεῖσθαι              | ἀ.ο. ἡγεῖσθαι                        | HG |
| 2 (1022)  | -τοῖς τῆς Ἀντιμάχου » | τούτοις τῆς Ἀντιμάχου » <sup>1</sup> |    |
| 4 (1024)  | -τὴν ἐπασκῶν »        | κλεινοτάτην ἐπασκῶν »                |    |
| 5 (1025)  | -ἔπεστιν ἄνθος »      | ἔπεστιν ἄνθος »                      |    |
| 8 (1030)  | -σαν ἔχων »           | μοῦσαν ἔχων » <sup>2</sup>           |    |
| 9 (1031)  | -κίμηκεν ὁ ἀνὴρ »     | ἠὺδοκίμηκεν ἀνὴρ »                   |    |
| 10 (1032) | -ε δεῖν πρὸς αὐτόν, » | δοικε δεῖν πρὸς αὐτόν, »             |    |
| 11 (1035) | -ἢ γέλωτ' ὀφλήσεις »  | μὴ γέλωτ' ὀφλήσεις »                 |    |

88α = 87α<sup>3</sup>. Ἀποκεκομμένον τὸ ἐξωτερικὸν περιθώριον, ὅπου συνήθως σχόλια. Ἐπίσης ἀποκεκομμένον ἐλάχιστον μέρος τοῦ τέλους δύο στίχων τοῦ κειμένου, ὡς καὶ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως, ἦτοι ὡς πρὸς τὸ κείμενον σώζεται ἐν τέλει :

|          |            |                |    |
|----------|------------|----------------|----|
| 7 (1063) | μάχαιρ-    | ἀ.ο. μάχαιραν  | HG |
| 8 (1064) | κακοδαίμω- | » κακοδαίμων » |    |

88β = 87β. Ὡς ἐκ τῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀποκοπῆς, ἐλλείπουν ἐν ἑως τρία γράμματα τῆς ἀρχῆς στίχων τοῦ κειμένου, ἀντιστοίχως δὲ τῆς διαστίχου ἐξηγήσεως, ἦτοι ὡς πρὸς τὸ κείμενον :

|           |               |             |                |
|-----------|---------------|-------------|----------------|
| 4 (1071)  | ἀναγν. -κέφαι | ἀ.ο. σκέφαι | HG             |
| 5 (1072)  | » -ἔνεστιν    | » ἄνεστιν   | »              |
| 6 (1073)  | » -αἰδων      | » παῖδων    | »              |
| 7 (1074)  | » -χλισμῶν    | » κιχλισμῶν | » <sup>4</sup> |
| 8 (1075)  | » -εν         | » εἰεν      | »              |
| 9 (1076)  | » -μαρτες     | » ἡμαρτες   | »              |
| 10 (1077) | » -πόλωλας    | » ἀπόλωλας  | »              |
| 11 (1078) | ἀποκμ. χρῶ    |             |                |

97α. Τὸ κείμενον βαίνει κανονικῶς μέχρι καὶ τοῦ στ. 1 (1268). Ὁ ἐπόμενος στ. 1269 παραλείπεται ἐν χφ, οὐδὲν δὲ χάσμα ἐξ οἰασδῆποτε αἰτίας παρατηρεῖται ἐν αὐτῷ.

98β. Τὸ κείμενον τῶν Νεφελῶν λήγει ἐνταῦθα ἐν χφ διὰ τῶν ἐξῆς : οἷσπερ ἂν ξυγγένηται (στ. 1316-1317)· ἐπεὶ μείζω κακὰ πείσεται<sup>5</sup>.

1. Ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῶν ἐν HG δύο στίχων (1022, 1023) παρείχeto εἰς ἓνα μόνον στίχον ἐν χφ.

2. Ἀντιθέτως πρὸς ἀνωτέρω, ἐνταῦθα τὸ κείμενον τοῦ ἐν HG ἑνὸς στίχου 1029 παρείχeto εἰς δύο στίχους ἐν χφ.

3. Προδήλως, ἐγένεν ἄλλα εἰς τὴν ἀρίθμωσιν κατὰ μίαν μονάδα, καθ' ὅσον τὸ κείμενον συνεχίζεται ὁμαλῶς, δὲν διορθοῦται δ' ἐφεξῆς ἡ ἀρίθμωσις.

4. Ἡ λ. κιχλισμῶν ἀναγράφεται ἐν χφ εἰς τὸν ἐπόμενον στ. 1074, ἐν ἀρχῇ δ' αὐτοῦ.

5. Παρὰ Σπ. Λάμπρφ (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 34α) φέρεται τὸ ἐπεὶ μείζω κακὰ πείσεται ὡς ἀνήκον εἰς στ. 1316. Ἐν HG δὲν εὑρηται τοῦτο ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει οὔτε

Ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν ἀνωτέρω συγκεκριμένων, τόσον τῶν γενικωτέρων ὅσον καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, παρατηρήσεων προκύπτουν πορίσματα, οἷα τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ χφ ἔχει ὑποστῇ πολλὰς φθοράς. Ἐλάχισται ἐξ αὐτῶν εἶναι, τρόπον τινά, συμβατικά, ὀφειλόμενα μάλιστα εἰς τὴν μακροχρόνιον χρῆσιν τοῦ χφ ἢ εἰς ἀπροσφόρους συνθήκας συντηρήσεως, ὥς εἶναι ἡ ἀποσύνδεσις φύλλων, οἷα ἡ ἐν 13αβ, 14αβ.

Αἱ πλείσται τῶν φθορῶν τούτων ὀφείλονται εἰς ἀποκοπὴν διὰ ψαλίδος τῶν περιθωρίων, συχνότατα τῶν παρασελιδίων, τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω ἐνίοτε. Δοθέντος ὅτι εἰς τὰ περιθώρια ταῦτα εὐρίσκονται σχόλια, εἶναι πρόδηλος ὁ σκοπὸς τῆς ἀποκοπῆς ταύτης. Συνήθως ἡ ἀποκοπὴ εἶναι ὀλοκληρωτικὴ ὥς πρὸς τὰ σχόλια, οὕτω δ' ἐν 14α, 27β, 60αβ, 72αβ, 73β, 74αβ, 78αβ, 85αβ κ. 88αβ (= 87αβ). Σπανίως αὕτη εἶναι μερικὴ, ὥς ἐν 14β, 27α, 31β, 36α κ. 52β, ἀλλ' ἐνταῦθα ἐνδέχεται νὰ εἶναι συμπτωματικὴ, οὕτω δ' ἐν 14β κ. 27α, ὅπου, ἀποκοπέντων τῶν μετὰ πλήρων σχολίων τμημάτων περιθωρίων τῶν 14α κ. 27β, συναπεκόπησαν τὰ μετὰ μέρους σχολίων ἀντίστοιχα τμήματα περιθωρίων τῶν 14β κ. 27α. Ὁχι συμπτωματικὴ εἶναι ἡ μερικὴ αὕτη ἀποκοπὴ σχολίων εἰς περιπτώσεις, ὥς ἡ ἐν 52β, ὅπου ἡ ἄλλη σελὶς τοῦ φύλλον, ἡ 52α, εἶναι ἄγραφος. Εἰς ἱκανὰς σελίδας τὰ σχόλια εἶναι ἀκέραια, οὕτω δ' ἐν 1β, 19β, 93α, 94α. Κατὰ ταῦτα, στόχος τῆς ἀποκοπῆς, τοῦλάχιστον πραγματοποιηθεῖς, ἦσαν ὁρισμένα μόνον τῶν σχολίων.

Βεβαίως, ἡ παρὰ Λάμπρω, ὥς ἀνωτέρω, περιγραφὴ τῆς καταστάσεως τοῦ χφ δὲν παρέχει πάντοτε τὸ πλήρες, δὲν φαίνεται δὲ δίκαιον νὰ δεχθῶμεν ὅτι παρὰ τὰ τεκμήρια στοργικῆς φροντίδος πρὸς συντήρησιν τοῦ χφ τούτου, ὥς ἀποσκοποῦν νὰ εἶναι ἡ ἀρίθμησις τῶν φύλλων, ἡ προστατευτικὴ ἐπικάλυψις διὰ χάρτου ὑποστάντων ἤδη φθοράς περιθωρίων καὶ ἄλλα, ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι δυσαναλόγως χειρότερα τῆς τότε.

Ὅπωςδὴποτε, ἡ ληφθεῖσα ὑφ' ἡμῶν μικροταινία τοῦ χφ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι καθιστᾷ προσιτωτέραν τὴν προδήλως ὄχι ἄχρηστον μελέτην<sup>1</sup>, παρέχει

κειμένου οὔτε κριτικοῦ ὑπομνήματος, μετὰ δὲ τὸ *ξυγγένηται* φέρεται *κἂν λέγη παμπόνηρ*<sup>2</sup>, τοῦτο δ' ἐν στ. 1319 καὶ ὄχι 1316.

1. Τοιαύτη μελέτη φαίνεται ἐπιβεβλημένη καὶ ὥς πρὸς τὸ κείμενον καὶ ὥς πρὸς τὰ σχόλια. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, καίπερ ἱκανῶς παλαιόν, οὐδὲ κἂν μνημονευόμενον *ad loc.* εὐρίσκομεν εἰς οἰκείας ἐκδόσεις, οἷαι, ἐκτὸς τῆς ἐν Ὁξφόρδῃ, ἡ τοῦ Cantarella καὶ ἡ τῶν V. Coulon κ. Van Daele παρὰ Budé. Εἰδικώτερον ὥς πρὸς τὰ σχόλια παρατηρητέον ὅτι ἐλλείπει οὐ μόνον χρῆσις ἀλλὰ καὶ σχετικὴ μνεία αὐτῶν εἰς τὰς εἰδικὰς περὶ αὐτῶν ἐργασίας τοῦ W. J. W. Koster, *Scholia in Aristophanis Plutum et Nubes*, Lugduni Batavorum, 1927 κ. *Aristophane dans la tradition byzantine*, *Rev. Et. Gr.* 76 (1963), σ. 381-396.

416 Θ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΥ - ΕΥ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗ : Ἰβηρ. γφ Ἀριστφ. Νεφ., Πλ.

καὶ ποιάν τινα διασφάλισιν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἢ ὁποία ὑφ' οἷασδὴ-  
ποτε περιστάσεις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ περιττή.

ΘΗΣΕΥΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ  
ΕΥΘΥΜΙΟΣ Θ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ